

Tverrfjellet gruve. 1968-1993

I år er det 50 år sia drifta kom i gang ved Tverrfjellet gruve på Hjerkin. Sommeren 1968 var anlegget ferdig og ordinær produksjon kom i gang etter sommerferien. Offisiell åpning av det moderne gruveanlegget foregikk først sommeren etterpå, 12. juni 1969, ved daværende kronprins Harald. Gruvedrifta på Norges tak varte imidlertid bare knapt 25 år. Drifta stoppa til påske, aller først i april, i 1993. Dermed var det tidligere i år 25 år sia denne siste gruva i hele det gamle gruveområdet i Nord-Østerdalen med Røros vart nedlagt.

Bakgrunn

Folldalsverket kom på norske hender i 1938, vel 30 år etter at gruedrifta hadde kommet i gang att i Folldal. Det engelske selskapet The Foldal Copper & Sulpher Co. Ltd. stoppa virksomheta og vart konkursavvikla sommeren 1938, og Folldal Verk AS vart stifta i september og overtok gruvene. Drifta kom i gang i det norske selskapets regi fra 12. september. Industrikonsernet Borregaard kom inn som medeier i 1945, og overtok i 1959 alle aksjene. Deretter fungerte Folldal Verk AS som Borregaard-konsernets gruve divisjon. Med kapitalsterke Borregaard i ryggen var det også mulig for Folldal Verk å gå til den store utbygginga på Tverrfjellet midt i 1960-åra.

Gammelgruva i Folldal var tømt for

drivverdige forekomster og vart nedlagt i 1941. Nygruva var i gang på den tida, men var i drift bare til 1952. Da var Nordre (Geitryggen) for lengst blitt hovedgruva, etter å ha vært i drift sia 1935. Det var også drift i Søndre (Geitryggen) til 1963. Da Nordre gruve vart nedlagt i 1970, var det siste gruva innafor Folldal kommunes grenser. Tverrfjellanlegget på Hjerkin var ferdigbygd og satt i ordinær drift i 1968, og den gikk i knapt 25 år fram til nedlegginga i 1993.

Hjerkin-forekomsten

En hadde visst om malmforekomsten på Hjerkin sia i 1920-åra. Folldalsverket hadde imidlertid nok forekomster i Folldal og drev med rimelig lønnsomhet på disse. Folldal Verk AS sikra seg rettighetene til forekomsten på Hjerkin gjennom ei avtale med grunneier Johan Hjerkin og skipsreder August Musæus. Verket starta undersøkelser av forekomsten våren 1957, fant raskt ut at det der var store malmmengder. I desember går det fram at styret ønsker å erverve forekomsten, og endelig avtale om overdragelse av rettighetene var klar på vårparten i 1958.

På denne tida var Nordre gruve (Geitryggen) hovedgruva for Folldal Verk, og Søndre gruve var i drift. Verket regna da med kjente malmreserver til 10 års videre

Nyanlegget på Tverrfjellet. Fotografert ovafra, nedover Folldal i bakgrunnen, trolig i forbindelse med offisiell åpning av anlegget 12. juni 1969. Foto Per Magne Grue / Østlendingen. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 108410.

drift, og en var avhengig av å finne nye forekomster for å sikre ei langsiktig gruve-drift. Fra 1955 kom det i gang undersøkelser av forekomsten i Grimsdalen. Ei undersøkelsesdrift fra året etterpå innbefatta driving av skråsjakt og orter. Diamantboringer viste ei mektighet på gjennomsnittlig bare 1,2 meter. Sjøl om denne var litt større på djupet, vart det lite mot det som skulle vise seg på Hjerkin. Avisa Østlendingen forteller i begynnelsen av juni 1957 at det er funnet malm i borehull på Hjerkin, men at undersøkelsene i Grimsdalen også skal fortsettes. Disse vart imidlertid ganske snart avslutta, og mannskapet flytta til Hjerkin. Høsten 1958 vart høgspenlinja til Grimsdalen revet – et vit-

nesbyrd om at nå var det Hjerkinforekomsten som hadde all interesse og oppmerksomhet.

Nærmere undersøkelser av forekomsten ved Tverrfjellet på Hjerkin starta med diamantboring i mai 1957. Styreprotokollen fra 12. juni forteller om skuffende resultater fra Grimsdalen, mens forekomsten på Hjerkin «...ser meget lovende ut», og det bestemmes å fortsette med diamantboring utover sommeren. Mektigheten på malmen i første borhullet var på hele 14 meter. På neste styremøte i august konstateres at det er «... lovende utsikter på Tverrfjellet...» og styret går inn for forserte undersøkelser av forekomsten.

Det var klart at Tverrfjellforekomsten lå an til å kunne gi grunnlag for gruvedrift, og i 1958 starta Follidal Verk arbeidet med konsesjonssøknad for denne, med blant anna samtaler og forhandlinger med Industridepartementet. Endelig konsesjonssøknad vart levert i 1963, og konsesjon gitt samme året for 50 år. Forsvaret var godt etablert i området med skytefeltet på Dovrefjell, og i 1959 vart det inngått ei avtale med dem om arealbruken i Tverrfjellområdet.

Omfattende undersøkelser

For å kunne planlegge drifta på malmforekomsten og utbygginga av anlegget, var en avhengig av ei god kartlegging av forekomsten. Etter å ha brukt noen hundre tusen kroner på undersøkelserarbeidene de siste

tre åra av 1950-tallet, vedtok styret i Follidal Verk AS i januar 1960 et 3-årig program for undersøkelser på Tverrfjellforekomsten med en total kostnad på 2,1 millioner kroner. Dette innbefatta også neddriving av ei skrås jakt og orter ut fra denne. Av styreprotokollen framgår det at daganlegget, med blant anna skrås jakttårnet, var ferdig først i februar 1961. Skrås jakta var 1. juni neddrevet 80 meter, og uti oktober var en kommet ned 150 meter. I august 1962 var skrås jakta kommet ned 180 meter, og det var drevet feltorter på nivå 1 og 2. Det er 60 meter mellom hvert nivå.

I styreprotokollen fra august 1963 kan en lese at Tverrfjellforekomsten viser seg være langt større enn først antatt, og at undersøkelserne måtte intensiveres de kom-

Anleggsarbeidet er i gang med det første daganlegget på Tverrfjellet. Her fra starten på bygginga av skrås jaktanlegget i 1959 eller 1960. Mannskapet er foran f.v.: Kåre Flyen, Arthur Hovde, Arne Røsten, Svend Oddløyken, Magnus Svendsen, Iver Tønset, Ole G. Moseng. Bak: Oddmund Husum, Sverre Tamnes, Odd Slåen, Peder Randen, Gunvald Dalløyken, Ole Jacobsen, Alfred Hansen, Arne Tønset, Erling Røsten. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 28984.

mende 2-3 åra. I 1963 og -64 vart det brukt omkring 1 million kroner på malmundersøkelsene, mens det i 1965 vart investert hele 2,25 millioner i ytterligere undersøkelser, i form av blant anna diamantboringer fra nivå 4 mot djupet og geofysiske målinger over store områder rundt Hjerkin. Året etterpå vart det gjennomført malmundersøkelser for en kostnad på 1,5 millioner kroner. En ser altså at det var betydelige investeringer som vart gjort i malmleting og -kartlegging på noen år, særleg de første åra av 1960-tallet.

På dette tidspunktet var oppbygginga av det nye anlegget på Tverrfjellet i gang. Styrereferat fra slutten av mars 1966 forteller at skråsjakta da var neddrevet til under nivå 6, og at ei feltort på dette nivået «viser pen kisleføring». Sommeren etterpå forteller styrereferater at diamantboringa fra nivå 6 mot djupet er lovende. Da gruveanlegget på Tverrfjellet vart offisielt åpna sommeren 1969 opplyste styreleder Rein Henriksen at det var kartlagt en malmreserve på 10,5 millioner tonn, men at en antok at det fantes mer. Og på et styremøte i januar året etterpå er det oppgitt en kartlagt malmreserve på 13 millioner tonn, og at et regner med mer på djupet på Tverrfjellet. Da hadde altså produksjonen pågått et par år, og en vet at det vart funnet noe mer malm seinere. Tilsammen vart det tatt ut vel 15 millioner tonn malm i Tverrfjellet gruve.

Hjerkinområdet ligger i Dovre kommune. Da gruve drift begynte å bli en mulighet der, vart grensespørsmålet aktuelt. Folldal kommune gjorde sist i 1950-åra krav om grensejusteringer – rett og slett overføring av Hjerkinområdet til Folldal. Dovre kommune var sjølsagt sterkt imot dette. Fylkestinget i Hedmark støtta jo Folldal i saken, og Schei-komiteen, som da var i arbeid med en reform av «kommune-

kartet» i Norge, foreslo nettopp å overføre Hjerkinområdet til Folldal. Men som kjent vart det imidlertid ikke noe av denne grensejusteringa.

Stor utbygging

I tilknytning til det daganlegget som vart oppbygd omkring tiårsskiftet 1959-60 vart det lagt planer for oppredningsanlegg, altså mølleavdeling og flotasjon, samt siloer i fjellet under dette. Under disse att skulle det anlegges et sidespor fra jernbana inn på nivå 1 i gruva. Disse første utbyggingsplanene fra omkring årsskiftet 1960-61 hadde en beregna kostnad på 12 millioner kroner. Da var produksjonen beregna til omkring 100.000 tonn råmalm i året, altså bare så vidt over produksjonsvolumet som Folldal Verk hadde hatt i gruvene i Folldal de seinere åra, og langt mindre enn det som vart produksjonen ved Tverrfjellet gruve.

Det synes ikke å framgå av styremøtereferatene til Folldal Verk AS noe helt eksakt vedtak om utbygging av gruveanlegget på Tverrfjellet, hverken etter disse første planene, eller den utbygginga som starta i 1965. Disse nye planene vart først lagt for en årlig produksjon på 400.000 tonn råmalm. Allerede underveis i utbygginga, i 1967, vurderte styret imidlertid å utvide anlegget til en årsproduksjon på 600.000 tonn. Første hele produksjonsåret, 1969, kom Tverrfjellet gruve opp i 400.000 tonn, og allerede året etterpå var produksjonen på 500.000 tonn. Og i april 1970 bestemte styret å utvide anlegget til å kunne ta en årsproduksjon på 6-700.000 tonn. Produksjonen lå på dette nivået fra 1972 og fram til 1987, da den gikk litt ned de siste 5-6 drifts-åra.

Arbeidet med oppbygginga av det nye anlegget starta i 1965. Og i løpet av en tre-årsperiode vart det her bygd opp et stort og

Nyanlegget under bygging. Øverst i loddsjakttårnet ses glideforskalinga som vart brukt under bygginga av dette. Bygningene ellers er satt opp fra omkring 1960: Skråsjakttårnet med sjakthuset som også inneholdt lager, kvilerom og kontor, samt flere brakker. Helt fremst et eldre seterfjøs. Foto: Ola Nyeggen, 1966. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 30338.

moderne gruveanlegg, med loddsjakt og et over 50 meter høgt tårn over denne, knuseri og siloer på nivå 6, øvrig tilrettelegging under dagen, malmsiloer, mølleavdeling, flotasjon og tørkeri i dagen, lager i siloer i fjellet under dette, jernbanestoll inn under disse siloene med sidespor fra Hjerkinns stasjon, samt nødvendige verksteder og lagre, kontorer og sosialbygg. Svenske Sala Maskinfabrik AB var visstnok hovedentreprenør for hele anlegget og leverte mye utstyr, mens entreprenøren AS Høyer Ellefsen hadde bygginga av daganlegget.

I styremøte i slutten av august 1965 opplyses at anleggsarbeidet er i gang, med blant anna driving av jernbanetunnel, samt stigort for loddheisen. Loddsjakta vart altså drevet nedafta og opp.

Det står også i samme møtereferat at

det nylig er satt opp daglig bussrute fra Folldal. Dette var ei ordning som fungerte godt i alle åra for de mange arbeiderne som bodde i Folldal og måtte dagpendle opp på «Fjellet». Denne transporten var subsidiert av bedrifta.

Under inndringa av jernbanestollen møtte en på et problem med at fjellet var løst og ville rase. Men dette fant de fram til en metode for å løse, noe som for øvrig også er nevnt i styremøtereferat fra desember 1966. Løsninga var å fryse de løse fjellmassene for å holde dem stabile, drive ut stollen, og så støpe hvelvinga i vegger og tak, før en lot fjellet tine att.

Midt i mai 1968 opplyses i styremøte at anleggsarbeidet nærmer seg slutten, og at prøvekjøringa av anlegget vil starte i begynnelsen av juni. Utbyggingsprogrammet

Kistoget fra Tverrfjellet på tur ut fra jernbanestollen på sidesporet mot Hjerkinns stasjon.

Foto Ola Nyeggen. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 47093

har i det store og hele vært overholdt. På styremøte aller sist i juni opplyses at anlegget er prøvekjørt og justeringer foretatt, og at det vil bli offisiell innvielse neste sommer. Utbygginga var altså i det store og hele ferdig sommeren 1968, og ordinær produksjonsdrift i kom i gang etter sommerferien. Det første toget med svovelkiskonsentrat fra Tverrfjellanlegget gikk 30. juli 1968 de 50 milene til Borregaards fabriker i Sarpsborg. Sala Maskinfabrik AB gjorde sine siste avsluttende arbeider i januar 1969.

Den offisielle åpninga av det nye gruve- og oppredningsanlegget på Tverrfjellet, karakterisert som Nord-Europas mest moderne, foregikk først 12. juni 1969. Den var det ingen ringere enn daværende kronprins Harald som stod for. I det store følget som var med på denne seansen, var også indus-

triminister Sverre Walter Rostoft, direktører og andre fra Folldal Verk og Borregaard og selskaper som hadde vært med på utbygginga, politikere og organisasjonsfolk, samt en god del journalister. De fleste kom til Dombås kvelden 11. juni og vart innkvartert på Dombås Turisthotell. Dagen etterpå fikk de presentasjon og omvisning i gruveanlegget. Etter at kronprinsen hadde forestått den offisielle åpninga av anlegget ga Folldal Verk middag for 150 gjester på Hjerkinns Fjellstue. Blant talerne var Borregaard-konsernets generaldirektør Rein Henriksen, som også var styreleder i datterselskapet Folldal Verk AS. Ellers orienterte Folldal Verks direktør Leiv Løvold om utbygginga og viste lysbilder. På talerlista under middagen stod sjølsagt også både kronprinsen og industriministeren.

Kronprins Harald (nr. 2 f.v.) på omvisning nede i gruva på Tverrfjellet under åpninga av gruveanlegget 12. juni 1969. Foto: Borregaard. Musea i Nord-Østerdalen, nr. 127277.

Det må skytes inn at det var stor skepsis i Folldal på denne tida for at Folldal Verk var på tur ut av bygda, og at selskapets administrasjon nå ville bli flytta fra kommunen. Det var antydning at selskapets hovedsete kanskje kunne bli lagt til Dombås, og at arbeidsstokken smått om senn ville få forskyvd sitt tyngdepunkt fra Folldal til Dovre kommune. Det var jo også nå klart at det ikke vart noe av overføringa av Hjerkinnområdet fra Dovre til Folldal.

Store investeringer

Den store utbygginga av Tverrfjellanlegget betydde sjølsagt veldige økonomiske uttellingar for Folldal Verk AS – såpass store at den neppe kunne vært gjennomført av sel-

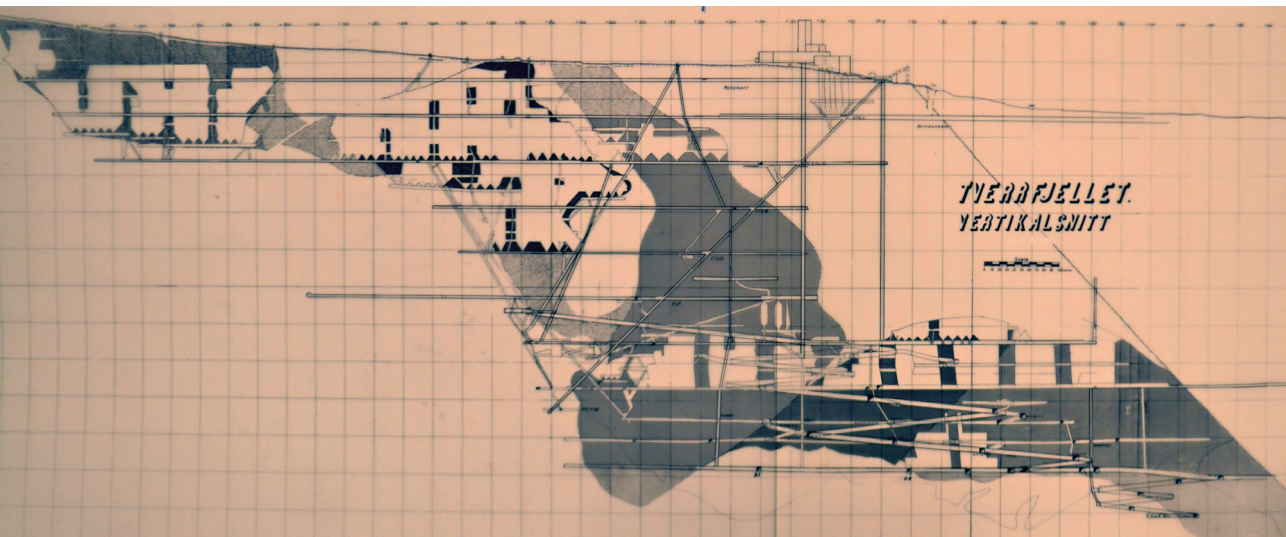
skapet om ikke Borregaardkonsernet hadde stått bak. Nettopp da det viste seg å være store forekomster på Hjerkin som ville kreve store investeringar for å kunne tas ut, var det at Borregaard overtok alle aksjene i Folldal Verk AS. Med dette sikra Borregaard seg også nødvendige leveransar av svovelkis til svovelsyrefabrikken sin i Sarpsborg. Det er helt tydelig at Borregaard stod bak og gjorde den store kapitalinnsatsen på Tverrfjellet mulig for Folldal Verk.

Investeringskalkylene for Tverrfjellanlegget var før utbygginga starta sommeren 1965 på 56 millioner kroner. Men høsten 1966 var kalkylen økt til 75,5 millioner, inklusive renter i anleggstida. Ved den offisielle åpninga av anlegget sommeren 1969 opplyses det at investeringene for hele anlegget hadde kommet på 71 millioner kroner. Utbygginga og det store arbeidskraftbehovet genererte nok et press på lønningene, og styret uttrykte i juni 1966 bekymring for lønnsnivået ved Tverrfjellutbygginga.

Høsten 1966 framgår det av styrereferatene at Folldal Verk hadde en anstrengt likviditet på grunn av utbygginga. Men Borregaard hadde gått inn med lån. I august 1968, da utbygginga var på det nærreste ferdig og ordinær produksjon var satt i gang, var lånet fra moderselskapet på 41 millioner kroner. I tillegg til dette hadde Borregaard betalt et forskudd til Sala Maskinfabrik AB på knapt 20 millioner. I april 1969 framgår det av styreprotokollen til Folldal Verk AS at det langsiktige lånet fra Borregaard var på vel 56,6 millioner kroner. I tillegg var det tatt opp et lån i Distriktenes Utbyggingsfond på 8 millioner.

Slutt etter 25 års drift

En skal ikke her gå særlig inn på virksomheta gjennom de knappe 25 åra med ordi-

Gruvekart (vertikalsnitt) over Tverrfjellet gruve. I dagen ses både skråsjakntårnet fra 1960-61 og nyanlegget fra 1965-68. Skråsjakntårnet er det samme som i dag står på Verket ovafor Folldal sentrum. Kartet er udatert, men har med det aller meste i gruva, og må derfor være fra langt opp mot nedlegginga i 1993. Fra arkivet.

nær drift i Tverrfjellet gruve. Det kan konstateres at det var store svingninger i økonomien – noe som for så vidt er ganske typisk for bergverksnæringa. Driftsomfanget, i form av produksjonsmengder, økte som nevnt betydelig for Folldal Verk da Tverrfjellet gruve vart satt i drift. Det samme gjorde også overskuddene. Men låge kobberpriser ga store underskudd i siste del av 1970-åra. Kobberfondet, som vart oppretta fra 1977, hjalp kobbergruvene gjennom økonomisk vanskelige år.

I 1986 fusjonerte Borregaard med industrikonsernet Orkla. Året etterpå kom finske Outokumpu OY inn som en mulig ny eier av Folldal Verk, noe som vart realisert gjennom selskapet Norsulfid, danna av nettopp Orkla Borregaard og Outokumpu. Det finske selskapet overtok hele aksjekapitalen i Norsulfid i 1989. Økonomien i Folldal Verk AS de siste åra svingte ganske mye.

Antall ansatte i Folldal Verk hadde svingt atskillig gjennom tidene. Fra om lag 300 ved slutten av krigen (1945) gikk det fort ned, svingte litt utover, og var nede på omkring 200 først i 1960-åra. Under den mest hektiske oppbygginga på Tverrfjellet i 1966-68 var det oppe i over 400, men gikk naturlig nok en del ned etter at utbygging var slutt. Etter en ytterligere nedgang utover 1970-åra lå det ganske stabilt på omkring 250 noen år rundt tiårsskiftet 1979-80, før det begynte å gå videre nedover. Ved stansen i 1993 var det om lag 150 ansatte.

Det hadde vært klart sia i 1980-åra at det nærma seg slutten på drifta i Tverrfjellet gruve. En fant ikke mer drivverdig malm, og da kan ikke ei gruve leve lenger. Slik er gruveindustrien: den baserer seg på ikke fornybare ressurser, og i tillegg svinger konjunktorene sterkt.

Arbeidets Rett

— avisa for fjellregionen —

Nr. 39   Fredag 2. april 1993   87. årgang   Løssalg kr. 7,00

**Malmplassen
på Tolga**
Søndag 4. april

Dagens rett:
LAMMESTEK
m/g sauerpoteter
Dessert og kaffe   kr 69,-
Velkommen!

**PTA
DRAKTER**
Flere farger
kr **1700,-**
Kares
TOM 16. 02.93

Siste dag i gruva

I dag klokka 14.30 stanser produksjonen ved Follfald Verks anlegg på Tverrfjellet. 144 personer står dermed uten arbeid, og 245 års gruvehistorie er en saga blott. Mandag morgen stopper også oppredningsverket og flotasjonen. Det siste malmasset er ferdigbehandlet.

56 personer skal jobbe ut denne måneden med demontering og rengjøring, men så er det også slutt for disse.

Ved bussen møtes noen arbeidere fra formiddags- og ettermiddagskiftet. Vi ser fra venstre Marlov Svenning, Hans Jørgen Brovoll, Asmund Larsen, Per Ryeng, Kjetil Bjørnstadjordet, Sigurd Øyen, Fred Streitlien, Ingvald Pedersen og Åge Larsen. Frustrasjonen er til å ta og føle på. Ikke over at produksjonen stopper, for gruva er tom for malm, og den siste produksjonsdagen måtte komme. Nei, forbitnelsen går utover politikerne som så langt ikke har holdt hva de lovet. — Hvor blir det av de alternative arbeidsplassene, spør gruvefolkene seg der de samles i små grupper etter endt formiddagskift.

SIDE 8,9,10,11,12,13,14 OG 15

**FREDAG
LORDAG**

REINSDYR- SKAV ..... ½ kg	4900
ROSENKÅL Frionor	Toro JEGERGRYTE 1985
1330	

DOMUS RØROS   ÅPENT 9-19 Lørdag 9-16

SPECIALPRIS PÅ ALLE BILBUKSER

(også vinter-bilbuksa)

- Vaskbar i maskin
- Kraller ikke
- Behøver ikke strykes
- 2 Baklommer

249

DRESS MANN

Framsida på Arbeidets Rett fredag 2. april 1993, som forteller om slutten på Tverrfjellet gruve. Retten via saken hele åtte sider inne i avisa.

Allerede først i 1980-åra starta arbeidet med å sjå på mulighetene for alternative arbeidsplasser den dagen gruvedrifta måtte stanse. Her skal ikke dette arbeidet beskrives, bare nevnes Folldalsprosjektet fra 1985, og flere mulige bedriftsetableringer og etterbruk av gruva som var aktuelle i åra omkring tiårsskiftet 1989-90.

I 1985 beregna Folldal Verk at drifta i Tverrfjellet gruve ville kunne bestå i 12 år. Men det gikk raskere mot «deadline», og sommeren 1991 regna en med drift bare til 1. juli året etter. Men det skulle altså gå noen måneder lenger enn det.

Så, fredag før palmesøndag, 2. april 1993, gikk siste salva i Tverrfjellet gruve, og siste malmen gikk veien gjennom grovknuseren og malmsiloen og med loddsjakt-heisen opp i siloen i dagen. Videre gikk siste produksjonen gjennom mølleavdelinga og til flotasjonsanlegget. Der vart malinga stoppa på morgenkysten mandag 5. april. Dermed var det definitivt slutt på produksjonen ved Tverrfjellet gruve.

Kalven og kua?

Mirakelmannen Vis-Knut, Knut Rasmussen Nordgarden (1792-1876) fra Gausdalen, var en kjent «mirakelmann», som fant bortkomne ting, lega sjukdommer, fant vassårer, og spådde. Han er kjent både i Gudbrandsdalen og vidt omkring ellers. Han var kanskje til Folldal også, og det fins en del historier om han der.

Vis-Knut sa i si tid at malmen i Folldal «skulle gå gjennom lufta». Det kan da tolkes som at han forutså taubanedrifta i ei tid da dette var ukjent. Men han sa også om Folldalsgruva at «de driver bare på kalven, de har ikke funnet kua enda». Som nevnt var det langt større forekomster i Tverrfjellet enn Gammelgruva i Folldal. Dermed kan en kanskje si at Vis-Knut altså forutså

dette framtidige, store malmfunnet på Hjerkin, så det altså var Tverrfjellet som var «kua»!

Kilder:

- *Folldal Verk-arkivet*: styreprotokoller, kart og tegninger, m.m. (ikke ferdig ordna, oppbev. hos Stiftelsen Folldal Gruver)
- Bækkelund og Kalvatn (red.): *Folldal Verks historie ca. 1745 – 1993*. Folldal bygdebok bd. IV
- *Aviser*: Østlendingen, Hamar Arbeiderblad, Arbeidets Rett